

VOORWOORD

De verbeelding is weer aan de macht. Het heeft een tijdje geduurd, maar ze is gelukkig terug. Ook tijdens de Parijse studentenrevolte, een halve eeuw geleden, was ze even aan de macht. Toen ontstond de verbeelding van een maatschappij waarin allerlei boedelscheidingen, tussen privé en publiek, arbeid en vrije tijd, liefde en macht, en vooral de klassentegenstellingen eens en voorgoed zouden kunnen worden opgeheven. De verwachtingen waren hoog gespannen, de hoop was sterk, de revolte heftig en de kater levensgroot. De decennia daarna lieten zien dat het romantische beeld van een samenleving zonder scheidslijnen, machtsverhoudingen en conflicten een gevaarlijke utopie is.

Natuurlijk is er intussen van alles veranderd, oude hiërarchiën zijn afgebroken en de emancipatie is voortgeschreden. De afgelopen decennia waren een min of meer verbeeldingsloze tijd. We beleefden immers 'het einde van de geschiedenis', de overwinning van het liberalisme en de dominantie van de markt. Bovendien zijn we terecht gekomen in een fase van mondialisering en toenemende globalisering. In de huidige improvisatiemaatschappij gaat het om economie en techniek, en vooral om instrumentele rationaliteit. Pragmatisme en koele berekening in termen van middelen en doelen lijken te volstaan. Kunnen we eigenlijk niet best zonder verbeelding?

Het antwoord moet ontkennend luiden. Nee, we kunnen niet zonder verbeelding, niet in het klein maar ook niet in het groot. We hebben verbeelding nodig om greep te krijgen op ons bestaan, voor onze relaties met anderen en voor de toekomst: in welke wereld willen wij leven? Dit boek van Jan Hein Mooren komt dus zeker niet uit de lucht gevallen. Het verschijnt op een ogenblik dat veel mensen er genoeg van hebben dat de samenleving stuurloos, of liever vooral marktgestuurd doordendert. We zijn met elkaar op zoek naar de verbeelding van een beter en zinvoller bestaan. Evenmin is het toeval dat Mooren zijn boek *Verbeelding en Bestaansoriëntatie* heeft genoemd. Juist in de context van zingeving en vragen omtrent de horizon van ons bestaan speelt de verbeelding immers een cruciale rol.

Vandaag zien we dus de terugkeer van de verbeelding in de wetenschap, kunst, religie en filosofie. Laat ik me beperken tot drie recente voorbeelden uit mijn eigen vakgebied van de filosofie: een over zelfkennis, een over onze verhouding tot de

ander en een over oriëntatie. Deze thema's komen uiteraard alle drie aan bod in het boek van Mooren.

De filosoof Peter Bieri schreef een analytisch boek over vrijheid. In *Handwerk van de vrijheid* (2005) stelt hij, dat onze menselijke vrijheid afhankelijk is van allerlei voorwaarden. Onder bepaalde condities is een mens in staat om zijn eigen verlangens te onderzoeken en na te gaan welke speelruimte hij heeft voor zijn handelen en zijn toekomst. Daarbij speelt de verbeelding volgens Bieri een hoofdrol. Verbeelding betekent in zijn optiek dat je afstand neemt van jezelf en dat je je wensen evalueert. Je verbeelding moet betrouwbaar en nauwkeurig zijn, vooral in het geval van onomkeerbare beslissingen. Op dat moment kies je voor een bepaalde identiteit en verwerp je een andere. Hoe zal je innerlijke profiel zich vanaf je beslissing verder ontwikkelen?

VIII
◇

Sinds een jaar of vijftien heeft Bieri een pseudoniem aangenomen: Pascal Mercier. Ook dat was geen toeval. Bieri vindt dat je als romancier beter in staat bent om het innerlijke leven van iemand te verbeelden dan als filosoof. In de bestseller *Nachttrein naar Lissabon* (2006) stapt een onderwijzer plotsklaps uit zijn leven als docent. Hij onderneemt vervolgens een reis om erachter te komen waarom zijn leven is gegaan zoals het is gegaan. Het succes van de roman is gemakkelijk te verklaren: hoeveel mensen van middelbare leeftijd dromen er niet van om opnieuw te beginnen. Bieri/ Mercier vindt dat zoiets kan, op voorwaarde dat je je verbeeldingskracht uitputtend gebruikt.

Een tweede voorbeeld is dat van Martha Nussbaum. Bij haar gaat het minder om zelfkennis via verbeelding als wel om kennis van de ander. Het voertuig bij uitstek is ook voor haar de literatuur. De literatuur scherpt onze verbeelding zodat we ons beter kunnen inleven in anderen. Nussbaum gaat zelfs nog een stap verder, want ook zonder literatuur kunnen we ons soms best in een ander inleven. Maar in de vreemdeling kunnen we ons zonder literatuur en film nauwelijks inleven, in die verre ander wiens levenswijze – zijn gewoonten en omgangsvormen, moraal en religie – we helemaal niet kennen. In die zin heeft de literaire en filmische verbeelding een revolutionaire kracht. Daarnaast blijven de gewone media als radio, tv en internet uiteraard van groot belang om ons beeld en geluid te verschaffen, zodat we ons verre gebeurtenissen als hongersnood, natuurrampen en oorlogsgeweld überhaupt kunnen voorstellen. Verbeelding speelt een grote rol volgens Nussbaum als het gaat over empathie. Dankzij de verbeelding kunnen we ons inleven in het verdriet en lijden van de ander en zijn we in principe in staat tot mededogen (Nussbaum, *Oplevingen van het denken. Over de menselijke emoties*, 2001).

Het derde voorbeeld gaat over Charles Taylor. De titel van Moorens boek is Tayloriaans, met name het tweede deel: *bestaansoriëntatie*. In zijn beroemde boek *Sources of the self* (1989) stelt Taylor dat mensen per se morele wezens zijn. Om dat uit te leggen gebruikt hij de metafoor van de ruimte. Die ruimte is gevuld met morele kaders of frameworks. Om te weten wie we als mens zijn, moeten we ons in deze morele ruimte oriënteren. We kunnen onze morele identiteit alleen bepalen als we weten waar we staan ten opzichte van een zogenaamd *hypergood*. Dat is een hoogste waarde die in zekere zin al onze andere waarden doortrekt en betekenis geeft. In de mate dat we contact hebben met zo'n *hypergood* en er dichterbij komen of er van verwijderd raken, leven we een meer of minder zinvol leven. Sinds de romantiek, wanneer de kunst de rol van de traditionele verbeelding ten dele gaat overnemen, zijn we volgens Taylor als het ware genoodzaakt tot een persoonlijke verbeelding van onze eigen morele identiteit. Mooren bespreekt Taylor expliciet in dit boek.

Laat ik deze uitwijding over de rol van de verbeelding in de actuele filosofie afsluiten met een enkel voorbeeld uit mijn eigen vakgebied: de ethiek van de levenskunst. Daarin worden regelmatig metaforen gebruikt voor de vormgeving van het eigen leven, zoals de beeldhouwer, de tuin en de reis. In zijn boek besteedt Mooren apart aandacht aan metaforen. Metaforen geven een krachtige en sturende verbeelding van het bestaan. Ze schetsen een bepaald beeld van de aard van menselijke activiteiten, onze deugden en waarden, de context waarin deze figureren, onze afhankelijkheid van en verbondenheid met andere mensen, kortom een beeld van de weerbaarheid en de houding waarmee mensen in het leven staan.

Een krachtige metafoor of verbeelding is de beeldhouwer: zoals een beeldhouwer zijn beelden houdt, zo kan een mens de vormgeving van zijn leven ter hand nemen. Hetzelfde geldt voor tuinieren. En ook de reis is een klassieke metafoor, met als oer-verhaal dat van de omzwervingen van Odysseus. Zoals allerlei grote en kleine reisverhalen laten zien, bestaat er rijke analogie tussen reizen en leven. Die hebben te maken met begin en eind, leven en dood, op weg gaan, grote verwachtingen koesteren en diepe teleurstellingen ondergaan, ontberingen lijden, doordrongen raken van het vreemde, betekenisvolle ontmoetingen hebben, en uiteindelijk thuis de balans opmaken. In beide gevallen is de vraag: waarvoor ben je op weggegaan? Of misschien beter: voor wie en met wie heb je je bestaan vormgegeven?

Zonder metaforen en zonder allerlei andere verbeeldingen kunnen we onszelf niet kennen, kunnen we ons niet goed inleven in anderen en hebben we geen bestaanshorizon. Metaforen kunnen ons helpen bij de concrete vormgeving van ons leven. Hiermee knoop ik aan bij en leid ik in tot het voorliggende boek van Jan Hein Mooren. Hij benadert de verbeelding allereerst vanuit zijn eigen vakgebied, de psychologie. Hij is daarbij gericht op de verbinding van de verbeelding met zingeving. Het boek is een rijke exploratie van rol van de verbeelding in de wijze waarop mensen zich in Taylors morele ruimte oriënteren. Mooren is daarbij geenszins beducht voor uitstapjes naar de literatuur, de religie en de filosofie. En hij put uit verschillende psychologische benaderingen. Hij kiest wel regelmatig positie maar stelt zichzelf nergens op als adept van deze of gene richting. Hij legt zorgvuldig uit wat verbeelding is, welke verschillende opvattingen daarover bestaan en welke verschillende functies de verbeelding kan hebben. Bovendien komen ook de relaties tussen verbeelding en allerlei mentale modi aan bod, zoals geloven, illusies hebben, het onbewuste en dromen. Stap voor stap worden domeinen van de menselijke ervaring, de religie, de moraal, de menselijke tijdelijkheid geëxploreerd. Een hoofdstuk is gewijd aan rituelen en verbeelding. Daarin en in een apart werkboek geeft Mooren een zeer toegankelijke reeks toepassingen van de menselijke verbeeldingskracht in relatie tot bestaansoriëntatie. Door de hele tekst staan tal van voorbeelden die het boek behoorlijk concreet maken.

Uiteindelijk is dit een origineel en doorwrocht boek geworden, geschreven vanuit een grondige kennis van zaken over een lastig maar uiterst actueel en belangrijk onderwerp. Volgens de auteur is het allereerst bedoeld voor professionals die anderen begeleiden bij de vormgeving aan hun leven en die daarbij niet voorbij willen gaan aan de rol van zingeving. Toch denk ik, dat ook de geïnteresseerde leek met vrucht zijn voordeel kan doen met dit boek. Dan moet hij zich wel een beetje inspannen en zich niet verbeelden dat hij heel gemakkelijk toegang krijgt tot het rijk van de menselijke verbeelding.

Joep Dohmen

Hoogleraar wijsgerige en praktijkgerichte ethiek

Universiteit voor Humanistiek